

RESTORASYON SONRASI, ANTALYA’NIN DEMRE (KALE) İLÇESİNDEKİ H.NİKOLAOS KİLİSESİ’NDE BULUNAN HAVARİ KOMÜNYONU SAHNESİ

Nilay ÇORAĞAN KARAKAYA*

Demre’deki H. Nikolaos Kilisesi’nin kuzeydoğu köşe mekanında, kubbeye yer alan Havarî Komünyonu sahnesi gerek resim programı gerekse üslup ve ikonografik özellikleri açısından abidevi Bizans resim sanatının önemli örneklerinden biridir. Komünyon sahnesi ile birlikte, yapının diğer duvar resimleri doğal şartlar sonucu yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmuşken, 1998 yılında kazı kampanyası sırasında başlanan onarım ve konservasyon çalışmaları ile freskolar tekrar hayata döndürülmüştür. Özellikle kuzeydoğu köşe mekanının duvar resimlerinde yapılan onarım ve konservasyon çalışmaları 2000 yılının Eylül ayında tamamlanmıştır¹. Onarım sonucu Havarî komünyonu sahnesini orijinal renkleri ve detaylarıyla birlikte açıkça görebilmek mümkün olmuştur (Şek.1,2).

Sahneyi resim programı özellikleri açısından incelediğimizde önemli sonuçlara varmaktayız. Havarî Komünyonu sahnesinin kiliselerdeki yeri genellikle komünyonun gerçekleştiği ana apsisin yarım kubbesi altındaki şerittir. Bazı örneklerde bu şerit bema duvarlarına kadar uzanır. Sahne çok ender olarak bemanın kuzey, güney duvarlarında da tasvir edilmiştir. Anadolu’daki bazı kiliselerde komünyon sahnesinin geleneksel yerinde tasvir edilmediği dikkati çeker. Kapadokya bölgesinde Cemil Archangel Manastırı şapelinde (9/10.yy) sahne naosun güney duvarında, Tagar Trikonchos’ta (1080) ise kuzey eksedradadır². Yonca planlı kiliselerde her eksedrada farklı azizlere adanmış birer altın bulduğu ve burada ayinlerin gerçekleştirildiği dikkate alınacak olunursa, Tagar’daki sahne bulunduğu yer bakımından sahnenin apsiste tasvir edildiği örneklerle yaklaşır.

Sahne Myra’da kuzeydoğu köşe mekanının kubbesinde tasvir edilmiştir. Sahnenin prothesisite tasvir edildiği örnekler sınırlıdır. Göreme Kılıçlar (10.yy.) ve

* Yard.Doç.Dr., Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

¹ S.Y. Ötüken, “1998 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı” *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt (2000):358 (R.İşler, “Onarım ve Konservasyon Çalışmaları”).

² M.Restle, *Byzantine Wall Painting in Asia Minor*, Recklinghausen 1969: III, res.370, 412.

Nilay Çorağan Karakaya

Vodoca (11.yy.) kiliselerinde sahne Myra'da olduğu gibi prothesistedir³. Sahne Kılıçlar'da apsis yarım kubbesinde tasvir edilmiştir. Sahnenin Myra'da olduğu gibi prothesisde, kubbede tasvir edildiği benzer örnek yoktur. Bu nedenle Myra'da sahnenin kubbede tasvir edilmesi, mekanın apsisinin yokluğundan kaynaklanıyor olabilir.

Şek.1.

Sahnenin tasvir edildiği mekanın işlevi tartışmalıdır. Araştırmacılarından U. Peschlow, mekanın prothesis olabilmesi için kuzey yan nefte bir ayırım ve temponun olması gerektiğini, fakat bunlara ait izlere rastlanmadığını söyler. Yapının bemasının kuzey duvarındaki küçük nişin prothesis olarak kullanıldığını, bu mekanın kuzey ve doğu duvarlarındaki açıklıklar kapatıldıktan sonra bağımsız bir şapel olarak işlev gördüğünü belirtir.⁴ Ayrıca doğudaki açıklığın dolgu duvarı üzerindeki resim fragmanları, mekanın doğu ve kuzey duvarındaki açıklıkların kapatıldıktan sonra duvar resimleri ile bezendiğini gösterir. Bema ile olan bağlantısı mekanın prothesis olarak kullanıldığını, ayrıca doğudaki kubbeli mekana geçişi başka işlevleri olduğunu düşündürür.⁵ Komünyon sahnesinin geleneksel yeri olan apsis yerine, prothesis

³ Göreme Kılıçlar Kilisesi için bkz. J.A.Cave, *The Byzantine wall Paintings of Kılıçlar Kilise; Aspects of Monumental Decoration in Cappadocia*, Michigan 1987: 48-50; Vodoca için bkz. P. Miljkovic-Peppek, *Kompleksot crkvi vo Vodoca*, Skopje 1975 : çiz.IX.

⁴ U.Peschlow, "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra, Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit."(ed.J.Borchardt,Myra 1975) *Istanbuler Forschungen*,30 (1975): 310, dn.31.

⁵ S.Alparslan, *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H.Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayinle İlgili Plastik Eserler*, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1996 :49.

Restorasyon Sonrası, Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H.Nikolaos Kilisesinde...

konumundaki kuzeydoğu köşe mekanında tasvir edilmesi ünik bir uygulamadır. Prothesis ayinin başladığı ve aynı zamanda ekmek ve şarabın hazırlanıp, buradan altara getirildiği yerdir.⁶ Araştırmacılardan Y. Ötügen, buradaki sahnenin konusunun bir “prothesis” ile bağdaşmadığını, mekanın işlevi ile birlikte bu sorunun aydınlanabileceğini belirtir.⁷

Myra'daki Komünyon sahnesi resim programında olduğu kadar, ikonografik özellikleri açısından da önemli verilere sahiptir. Komünyon sahnelerinde İsa genellikle iki kez tasvir edilmektedir. Myra'da İsa sağa ekmeği sola ise şarabı dağıtır. Sahnenin tasvir edildiği örneklerde genellikle aynı yön izlenmişse de bazı örneklerde komünyonun yönü değişmiştir. Komünyon sahnesinin bu özelliğinin yüzyıllar arasında değişken olduğu görülür.

Şek.2.

Restorasyon sonucu Komünyon sahnesindeki bazı havarilerin kişisel özelliklerinin belirginleşmesi figürleri kolayca tanıyabilmemizi sağlar. İsa'nın sağa ekmeği dağıttığı grupta önde Petrus'un, solda şarabı sunduğu grupta ise Paulos'un bulunduğu görülür. Sıranın sonundaki altıncı havari öne doğru eğilmiş, iki eliyle yüzünü kapamıştır. (Res. 1,2). Soldaki grupta en sondaki hafif belirgin havari de aynı şekilde

⁶ T.F.Mathews, *The Early Churches of Constantinople, Architecture and Liturgy*, Pennsylvania 1962: 107.

⁷ Y. Ötügen, “1989 Yılında Antalya'nın Demre İlçesindeki Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Yapılan Çalışmalar” *VIII.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1990: 182-183.

resimlenmiştir.⁸ Sağdaki grupta İsa'ya doğru ilerleyen havarilerin avuçlarını kapattıkları sol ellerini, alttan sağ elleri ile destekledikleri dikkati çeker (Res. 1,3,4). Genellikle 11. yüzyıldan itibaren tasvir edilen sahnelerde, özellikle ekmek dağıtılan gruptaki havarilerden öndeki açık olan elini diğer eli ile alttan tutar.⁹ Geç döneme ait sahnelerde (13-14. yy.) bu şekilde tasvir edilmiş havari figürleri yoğunlaşır.¹⁰ Havarilerin özellikle ekmek dağıtılan grupta bu şekilde tasvir edilmesi önemlidir. Ayrıca Myra'daki sahne, havarilerin avuçları kapalı şekilde tasvir edilmiş olması bakımından üniktir.

Onarım sonucu yüz detayları belirginleşen İsa'nın, sol elinde bir ekmek, önündeki havariye uzattığı sağ elinde ise bu ekmekten kopardığı küçük bir parça görülür. Ayrıca altar üzerindeki liturjik eşyalar belirginleşmiş, sağda küçük, yuvarlak bir ekmek parçası, solda patena içinde kalisin tasvir edildiği anlaşılmıştır (Res. 5).

Komünyon sahnelerinde genelde İsa'nın yanında ya da ortadaki altarin iki yanında bulunan meleklerin Myra'da tasvir edilmemiş olması onarımdan sonra kesinleşmiştir¹¹. Sahnenin tasvir edildiği 6. yüzyıla ait en erken tarihli örnekler olan Riha ve Stuma patenlerinde melek tasvirleri yoktur¹². Sahnede 11. yüzyıldan sonra görülen melekler, bu yüzyıldan sonra sanatkarın isteğine bağlı olarak tasvir edilir¹³. Geniş bir yüzeyde bulunduğu halde meleklerin tasvir edilmemiş olması Myra'daki sahnenin 11. yüzyıl sonrasına ait olduğunu düşündürür.

Kiborium ya da altarin iki kez tasvir edilmesinin nedeninin, sahnenin bulunduğu yüzeyin dar ya da geniş olması ile ilişkisi olabilir. Myra'da kubbenin sağladığı geniş alan üzerinde kiborium ve altar iki kez tasvir edilmiştir. Apsis yarım kubbesinden bema duvarlarına taşan sahnelerdeki kiborium ve altar sayısı da ikidir. Sahnedeki kiborium tipinin ve kiboriumun piramidal çatı ya da kubbemsi tonoz ile örtülü olması özelliklerinin yüzyıllar içinde bütünlük göstermediği dikkati çeker. Ayrıca altarlarda

⁸ R.M. Harrison, "Churches and Chapels of Central Lykia" *Anatolian Studies* 13 (1963): 140, dn. 118; Araştırmacı figürün elini yıkadığını belirtmektedir.

⁹ Kiev H. Sophia kilisesindeki komünyon sahnesi için bkz. M.C. Diehl, *Les Monuments de la Peinture les Mosaïques*, Paris 1926: res.244-245 .

¹⁰ Gracnica, Manastır (13.yy.) ve Cucer H.Nikitas (14.yy.) kiliselerindeki komünyon sahneleri için bkz. R. Hamann-Mac Lean, H. Hallensleben, *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien vom 11. bis zum frühen 14. Jahrhundert*, III, Giessen 1963: res.225,226, 324; Studenica Kral Kilisesi (14.yy) için bkz. K. Wessel, *Abendmahl und Apostel Kommunion*, Verlag 1964: 34 .

¹¹ O. Feld, "Die Innenausstattung der Nikolaos Kirche in Myra", (ed. J.Borchardt, Myra 1975), Berlin 1975: 386; Araştırmacı sahnede iki kiborium arasında kanat tasviri gördüğünü belirterek, burada bir ya da iki melek olduğunu düşünür.

¹² Patenalar için bkz. Wessel 1964: 15-16.

¹³ Sahnedeki melekler için bkz. Restle, 1969:III, res.457-458 (Soğanlı Karabaş); Diehl 1926: res. 244-245 (Kiev,H.Sophia); Hamann-Mc Lean, Hallensleben 1963: III, res.4,6 (Ohrid,H.Sophia).

genelde Orta Bizans döneminde tasvir edilen ve Myra'daki sahnede görülen; ortada haç, dört köşede "L" biçimi şeritlerden oluşan sembolik işaretler 11. yüzyıla ait Selanik Panagia ton Khalkeon, Kiev'deki H.Sophia ve 13. yüzyıla tarihlenen Ohrid H.Klemens , Pec Oniki Havari, Arilje'deki Akhilleos Kiliselerindeki sahnelerde bulunan altarlarda yer alır¹⁴ .

Komünyon sahnesindeki liturjik eşya tasvirleri tarihlendirme açısından önemlidir. Erken ve geç dönemlere ait komünyon sahnelerindeki liturjik eşyaların sayı ve biçimlerinde farklılık görülür. Sahnede daima altar üzerinde patena bulunur. 11-12. yüzyıla ait örneklerde altar üzerinde patena ile beraber amphora, kalıs gibi diğer bazı liturjik eşyalar vardır. 13. yüzyıldan sonraya ait sahnelerde ise genelde altar üzerinde sadece patena yer almaya başlar.

Sahnenin tasvir edildiği erken ve geç döneme ait örneklerde kap biçimleri arasında çok az farklılık görülür. 6. yüzyıla ait Riha, Stuma patenlerinde İsa'nın elinde geniş ağız ve gövdeli bir kalıs bulunur. 830 yılına ait Moskova Tarih Müzesi'ndeki Khuludov, Psalteri (Cod.gr.129, fol.111) ve 9. yüzyıla ait Athos Pantokrator Manastırındaki Psalter (cod.gr.61) ile 11. Yüzyıla ait Vatikan kütüphanesindeki Barberini (cod.gr.372,fol.188r) ve Londra Britanya Müzesindeki Theodoros (Add.cod.19352, fol.152r) Psalterlerinde havariler şarabı geniş ağız ve gövdeli, kaideli bir kalisten içmektedir¹⁵. Ohri'deki H.Sophia (1037-56), Kıbrıs Asinou Panagia Phorbiotissa (1105-6), Kıbrıs Perachorio Oniki Havari (12.yy. başı),Ohri H.Klemens (13.yy.),Gracanica Manastır (13.yy.), Cucer'deki H.Nikitas (14.yy), ve Staro'daki Nagoricino H. Georgios (14.yy.) kiliselerinde genellikle geniş gövdeli, dar, bazen dilimli ağızlı, iki kulplu, kaideli amphora vardır¹⁶. Ayrıca diğer önemli özellik; İsa'nın şarabı sunduğu grupta, en başta yer alan Paulos'un profilden tasvir edilmesidir. Aynı şekilde tasvir edilen havarinin tespit edebildiğimiz benzer örneği Serres'te 1108 sonrasına tarihlenen Metropolit kilisesindeki sahnededir¹⁷. Myra'da İsa şarabı, genellikle bu sahnede kullanılan madeni kalıs yerine, küresel gövdeli, dar ağızlı seramik

¹⁴ K. Papadopoulos, *Die Wandmalerien des XI.Jahrhunderts in der Kirche ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΩΝ ΧΑΛΚΕΩΝ in Thessaloniki*,Köln1966: res.25 (Selanik Panagia ton Khalkeon); Hamann-Mac Lean, Hallensleben 1963: III, res.114 (Pec Oniki Havari),146-147 (Arilje,H.Akhilleos), IV, res.IV (Ohrid,H.Klemens).

¹⁵ Örnekler için bkz.K. Weitzmann, W.C.Loerke, E. Kitzinger, H.Buchta, *The Place of Book Illumination in Byzantine Art*, Princeton 1975: res.16-19.

¹⁶ M.Scopoulo,*Asinou en 1106 et sa contribution a L'iconographie*, Bruxelles 1966: res.XX d-e (Asinou Panagia Phorbiotissa); A.H.S. Megaw, E.J.W. Hawkins "The Church of the Holy Apostles at Perachorio Cyprus and It's Frescoes"Dumbarton Oaks papers, 16 (1962) : res.24 (Kıbrıs Perachorio Oniki Havari);Hamann-Mac Lean,Hallensleben 1963: III,res.225 (Cucer H. Nikitas); res.279 (Staro Nagoricino,H. Georgios), res.324 (Gracanica, Manastır).

¹⁷ Serres, Metropolitan Kilisesi'ndeki Paulos için bkz.S. Piazza "Une Communion des Apotres en Occident" *Cahiers Archeologiques* 47 (1999): res.13.

bir kap ile sunmaktadır. Komünyon sahnelerinde benzer kap biçimine rastlanmamıştır (Res. 6).

Anarım sonrası sahnedeki üslup belirginleşmiştir. Figürlerin ifadeli yüzlerindeki renk tonlamaları ile oluşturulmuş ayrıntılar, küçük baş, uzatılmış vücutlar, vücutla orantısız uzun kollar, geniş omuzlar, hareketi yansıtan abartılı elbise kıvrımları sahnenin önemli üslup özellikleridir. Figürler, kilisenin diğer mekanlarındaki statik, durağan figürlere oranla daha dinamik ve hareketlidir; dolayısıyla sahne üslup açısından 12. yüzyıl ve sonrasına ait örneklerle yaklaşır (Res. 7). Özellikle Kokkinobaphos Manastırı minyatürlerinde (Cod.gr 1208, Cod.gr. 1162) Myra'daki üslubu, figürlerdeki benzer göz karakterini görmek mümkündür¹⁸ (Res. 8). Hareketi yansıtmak için vücutlardaki oranlar bozulmuştur. Ayrıca yüzlerdeki ifadenin verilmiş olması önemlidir. Sahnedeki havarilerden sağdaki grupta, sondan ikinci havarinin arkasındaki havariye baktığı dikkati çeker (Res. 9).

Sahnenin üst bölümünde sahne boyunca görülen kitabede eksik harflerin büyük bir bölümü onarım sonucu tamamlanmıştır. Kitabede :

ΛΑΒΕΤΕ ΦΑΓΕΤΕ, ΤΟΥΤΟ ΜΟΥ ΕΣΤΙ (Ν ΤΟ ΣΩΜΑ ΜΟΥ. ΤΟ ΥΠΕΡΥ ΜΩΝ)

ΚΑΩΜΕΝΟΝΕΙC ΑΦΕ C ΙΝΑ (ΜΑΡΤΙΩΝ). (Alın yiyin bu benim bedenimdir. Bundan hepimiz için. Çünkü bu benim kanım, günahların bağışlanması için dökülen ahdın kanıdır.) okunmaktadır (Matta 26: 26-29).¹⁹ Aynı kitabe 10-11. yüzyıllar arasına tarihlenen örneklerde yoğun olarak görülür. Göreme Kılıçlar (10.yy.), Selanik'te Panagia ton Khalkeon (11.yy.), Serres Metropolit (11.yy.) ve Kiev H.Sophia (1043-46) aynı kitabeli sahnelerin bulunduğu bazı örneklerdir.

Sahnenin tarihlenmesi konusunda bazı araştırmacıların görüşleri vardır. R.M. Harrison üsluba dayanarak ve paralel örnek vermeden, sahnenin üslubunu 1300 yılından sonraya tarihlendirir²⁰. Araştırmacılardan O. Feld freskonun üslubunu 13. yüzyıla, N. Thierry ise sahnenin başkent etkisinde olduğunu belirterek 12. yüzyılın ortalarına tarihler²¹. V.J. Djuric, Selanik H. Sophia kilisesindeki resimlerin üslubu ile

¹⁸ Üslup için bkz. J.C. Anderson "The Seraglio Octateuch and the Kokkinobaphos Master" *Dumbarton Oaks Papers* 36 (1982): 83-114, res.1-15.

¹⁹ Feld 1975:386'da kitabe ilk ve eksik olarak yayınlanmıştır.

²⁰ Harrison 1963: 139-140,dn.118.

²¹ Feld, 1975: 385-387; N.Thierry "L'art Monumental Byzantine en Asie Mineure du XI e siecle Au XIV'e" *Dumbarton Oaks Papers*, 29 (1975): 104.

Restorasyon Sonrası, Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H.Nikolaos Kilisesinde...

karşılaştırarak, sahneyi diğer araştırmacılardan daha erken bir döneme, 11. yüzyıla tarihler²².

Sonuçta görülüyor ki, Myra'daki H.Nikolaos Kilisesi'nde kuzeydoğu köşe odasında yer alan Komünyon sahnesi resim programı ve ikonografik özellikleri ile yoğunlukla 11-12. yüzyıllara tarihlenebilmektedir. Onarım çalışmaları sonucu daha da belirginleşen üslup nedeniyle freskoda başkentli ya da başkent etkisindeki sanatçıların çalışmış olabileceğini düşünüyoruz.

SUMMARY

The Apostle Communion scene at the northeast corner room in H.Nikolaos Church in Demre is very important sample in Byzantine wall painting. The restoration of the wall painting in northeast corner room which was started in 1998 during the excavation of the church, has been finished in 2000. After the restoration the scene which is settled at the dome of the room, it's iconographical and stylistical features gives us recent and important knowledges. The scene has got some unique iconographic features and also it's stylistic trends show us that the craftsmen had come from Constantinople or they were trained by the artists from the capital city. Besides in iconographical and stylistical features, the picture program of the scene are dated to 11-12th centuries.

²² V.J.Djuric, " Un courant stylistique dans le Peinture Byzantine vers le Milieu du XI e siecle" Zagraf 1984: 21-22.